

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

ОПОВІДАННЯ

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00516030 (F)

2012

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1953

8(с)У : „1917” - 3

422741

Обкладинка
художника В. ПОЛТАВЦЯ

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 055287

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та і решетину дістане. Кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив та пив, та пив; пропив букату¹ поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від вїйта² синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, щоб село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав та й амінь! Не моє та й решта! Не мо-о-є. Ей, коби дід мій та підвівся з гроба. Моспане, чотири воли, як слимузи³, двадцять чотири морги⁴ поля, хаті на ціле село! Все мав! А онука, аді!⁵

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, нікому до того діла немає. А він мені каже: «Мой⁶, ґрунт просцев ес». Печатку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вїйтів бачив.

— Бодай тобі так умирати легко, як мені тепер легко!

---

¹ *Буката* — смуга, шматок поля.

² *Вїйт* — сільський староста.

³ *Слимуз* — слимак.

⁴ *Морг* — коло півдесятини.

⁵ *Адi* — поглянь.

⁶ *Мой* — означає: ей, ти, або: чоловіче.

— Йду, я з хати, геть цілком вже виходжу, та й поцілував поріг, та й іду. Не моє та й решта! Бий, як пса, від чужої хати. Можна—прошу. Було моє, а тепер чуже. Виходжу надвір, а ліс шумить, словами говорить: «Вернися, Антіне, до хати, вернися, мой!»

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж го-мін селом іде.

— Знаєте, жаль такий прийшов, що раз жаль! Вхо-джу назад до хати. Посидів, посидів та й виходжу... не моє, що маю казати, коли не моє...

— Бодай так моїм ворогам конати, як мені було із своєї хати виступати!

— Виходжу я надвір та й ні, таки обмарило. Зелений мох на хаті, треба б її пошивати. Камінь — вода... не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, і він тріснув би з жалю.

Антін по цім слові гатить руками в землю, як у камінь.

— Сів я на приспу¹. Ще небіжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А мені жаль, не жаль, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з мене хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

— А ось отам коло воріт та піп прощі² казав. Увесь мир плакав. Порядна, каже, жона була, працюовита...

— Перевертайтеся в гробі, небожата, бо я лайдак³. Пропив усе до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику: тепер батько буде в рантухових⁴ сорочках ходити та панкам води доношувати...

Антін тепер показує на вїттову хату.

— Але вїтиха — добра жінка. Винесла мені хліб на дорогу, щоб вїт не бачив. Най пан бог твоїм дітям годить, де вони поступлють. Най вам бог усім дає ліпше, як мені!..

— На який гатунок⁵ я маю на чужій приспі сидіти? Йду. Лиш поступив я з неї, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за

¹ *Приспа* — призьба.

² *Проща* — прощальна промова по вмерлому.

³ *Лайдак* — поганець, ледащо.

⁴ *Рантух* — дешеве тонке полотно.

⁵ *На який гатунок* — яким способом, через що.

сльозою просікають. Заплакала за мною хата. Як дитина за мамою — так заплакала.

— Обтер я полою вікна, щоб за мною не плакали, бо даремно, та й виступив цілком.

— Ой, легко, як каміння гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще осьде гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юся, з ними пустю. Най знають, як із села я виходив.

— Дивись, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Іду собі з нею на край світа! Книжечка від цісаря, всюди маю двері отворені. Всюди. І по панах, і по підпанках, і по всякій вірі!

1897 р.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закривавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися проміння сонця.

На подвір'ї стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каменя — тверде і сталє. З хати ще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кривавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на царську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися.

Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Йду, мамо.

— А ти ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломили, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнамо.

— Ще цю ніч переночуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула на тебе, як на рану... Я тебе разом з сонцем виряджу і плакати не буду. Переночуй, переночуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався до воріт.

Незабавки вийшла мама з сином. Лице мала бліде, як крейда.

— Синку, — питався тато, — а мені хто, небоже, кукурудзки висапає?

Мужики заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист.

— Гей, ходім.

Мама не пускала:

— Миколайку, та не йди-бо! Та заки ти повернешся, то пороги в хаті поскривляються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже, і, відай, сам не прийдеш.

Обняла сина за ноги.

— Воліла б я тебе на лаву лагодити!

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листя встелило дорогу. Позагиналося в мідяні човенця, щоб з водою осінньою поплисти в ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, щоб знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощатися з селом:

— Бувайте здорові: і свої, і чужі. Як чим докорив, то забудьте, але благословіть в далеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

— Повертайся здоровий назад, та не забаряйся.

Син із татом сіли на фіру. Мама вхопилася руками за колесо.

— Синку, візьми мене з собою. А ні, то буду полем бігти навпростець та й тебе здогоню.

— Люди добрі, візьміть-но жінку, бо руки собі поломить.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Миколаю! — кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ї стара мама та захриплим голосом заводила:

— Відки тебе визирати, де тебе шукати?

Доньки, як зозулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки¹, на гладкім залізім тоці.

1897 р.

---

¹ Чічки — квітки.

СТРАТИВСЯ

Колія летіла у світи. У кутику на лавці, сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру¹. Сльози падали, як дощ. Як раптовий дощ, падали, що нараз пуститься та й незабавки уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом.

— Та ще снівся мені недавно. Десь я беру воду з криниці, а він десь на самім споді у такій подертій кожушині, що, господи! Ось-ось утопиться. «Миколайку, синку, — десь я йому кажу, — а ти ж тут що дієш?» А він мені вповідає:

«Ой, тату, не годен я у війську вибути».

— Кажу я йому: «Терпи, та науки берися, та чисто коло себе ходи». — Та й аді вже навчився...

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

— Іду до нього, та знаю, що вже його не застану. Але чи буде до кого вернутися? Бігла за мною полем, кєрвавими сльозами просила, щоб її взяти. Ноги їй посиніли від снігу, верещала, як не сповна розуму. Але я нагнав коні та й втік. Може, десь там серед поля вже домерзає... Було стару взяти. А нам же тепер чого треба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошиє та підемо, просяючи, між люди у те місто, що Миколаєва могила у нім буде.

¹ Тайстра — торба.

Притулив лице до шибки, та й сльози по вікні спливали.

— Ой, стара, тото діждалися ми на сивий волос вінка! Тото, небого, десь б'єш головою в стіни, тото до бога ридаєш!

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

— Напевне, вже її не застану. Коли б ще мене сховали разом з Миколою в могилу. Най би ми гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужій стороні, але най би ми вкупі були! Де ж він сам буде в чужій чужиниці!

Колія бігла світами.

— А шкода, що був виріс, як дуб. Бувало що візьме в руки, те й горить йому в тих руках. Було одну втяти ще малому...

Колія добігала до великого міста.

Виходив з людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понавішувані. Світло у пільмі потопало, дрижало. Ось-ось впаде і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння у пільму і не падали.

— Ой, Миколайку, коли б я тебе хоч умерлого видів. Вже і мені, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою, як райдуга. Замкнули мужика, щоб його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюди примандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулився та й взявся молити:

— Матінко Христова, всім добрим людям стаєш на прятунок. Миколаю святий... — та й бився в груди.

Поліціант надійшов та й справив до касарні¹.

— Пане вояк, а то тутечки вмер Миколай Чорний?

— Він повісився у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Ідіть цею вулицею вдолину, а там хтось вам покаже.

---

¹ Касарня — казарма.

Вояк пішов даліше вартувати. Мужик лежав на вулиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов вулицею долину. Ноги делькотіли, як підвіяні, і шпоталися¹.

— Синку, синку, та й ти стратився!.. Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Нащо ти душу страдив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. Гарне волосся плавало в крові. Вершок голови відпав, як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна у ногах Миколая та молився. Шілував ноги сина, бив головою у плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамою весілля лагодили та музики наймали, а ти собі геть від нас пішов...

Потім підніс трупа, обняв за шию та й питався, як коли би радився:

— Скажи ж мені, скільки служеб наймати, скільки на бідних роздати, аби тобі бог гріха не писав?..

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи, убирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх із павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, щоб горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній мармуровій плиті та ніби усміхався до свого тата.

1897 р.

---

¹ Шпотатися — заплітатися.

Л И С Т

*Політичним арештантам
мужикам на святий вечір.*

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззі лишало всі свої дорогі камені блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кожнісінький палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді, що ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці коліщатко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеся, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка, з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Боже, боже, як народові тісно стало жити, а як свята надійдуть, та й нарід таки веселиться,— гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко¹ Василь ідуть до нас із Миколою Семеновим, із тим, що в школах він вчиться.

— Тікай із землі, біжи до баби на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А у вас, мамо, на печі різдво? Віншую² вас щастям, здоров'ям, аби-сте ще прожили між нами,— віншував син мамі та й цілував в руку.

¹ Вуйко — дядько.

² Віншувати — вітати, поздоровляти.

— Ой, синку, мені різдво не в голові! Я, дитинко, всі дні оплакую і свято, і будень,— казала баба, та й сльози в очах показалися.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчора на пошті прийшло. Семенів аді прочитає.

— Та що приписує: дужий він, чи слабує?

Василь витягнув лист із череса, подав школяреві, а цей взяв читати:

— «Коханий мій брате, Василю, і ви, мамо!

Кланяюсь до вас на різдво і віншую вас на ці свята. Заколядував би вам колядку з криміналу, але боюся, що вітер мою коляду в лісі стратить та й під ваші вікна не привіє».

Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав.

«Тут арештанти як заколядують, то аж сирий мур розсипається, аж ржа із ґратів опадає. Як поведуть голосом, то аж дозорці наслухають. А така коляда в неволі сумна та страшна! А собі то я вночі геть чисто нагадав за коляду. Як ще я хлопцем ходив колядувати, як ви, мамо, мене у тата просили, аби пустили у коляду, а потім, як ми парубками вже ходили із скрипкою колядувати. Бувало станемо, як ліс, під вікном. Колядуємо, а скрипка плаче між нами, як дитина. Ми ще дужче, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми її не могли переколядувати. Аді, тепер чую, як та скрипка плакала, таки осьде плаче...»

— Ой, сину, сину, тото діти осиротив, — шептала баба.

«Але годинами, мамо, то так мені у цих мурах страшно, що не годен я сам на ліжку лежати, та й іду до другого, бо вмер би. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю та мені діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серця капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюся, як вони, котрі більші, та менші за собою провадять. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нею, а це Іванко, а це Василько...»

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови! — крикнула баба, якби оце Федір говорив до неї, а не писав.

«Та й все мені привиджується похорон Настин. Ідете ви, ідуть діти за деревищем, ідуть люди. А корогвами вітер носить та й питає: «А чоловік цієї жінки де

подівся?» А подерта короґва йому все каже: «В Станіславі, в криміналі!»

— Ой, замурували тебе, сину, в неволі,— так зітхала баба.

«Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вирвали, жінку вбили, та й діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, щоб ви за мої діти дбали. Аби їм голову в суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нужда не їла. А найдужче, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці вжирається. Знаєте, що як сирота плаче, то всі ангели плачуть...»

— Обчісую я твої діти щосуботи, та й сорочки їм перу шотижня, та й пускаю старі сльози за водою, — відповідала баба.

«А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дошеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, як би й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів, та й наказуй, аби свого тата й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...»

— Ой, Федоре, не пущу я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх, як рідні, — вже Василь казав.

«А ту ниву під ланом засійте пшеницею, бо то добра нива, недавно гноєна. Та й робіть так, аби моїм дітям кривди не було, бо я маю таку гадку, що відси я вже не годен вийти. Та й припишіть мені геть за все, що дома діється.

Кланяюсь до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітей моїх. Федір».

Баба ревно плакала, а обоє діти за нею.

— На-ко тобі грейцер¹, на-ко, але не плач. Аді, чуєш, що тато каже, щоб ти баби слухав, щоб ти не пустував.

Казав оце Василь до Іванка та й дав йому новенький грейцер.

1897 р.

---

¹ Грейцер — дрібна монета.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до корчми. Не ніс, але біг до орендаря і все озирався.

— Ого, вже біжить з бахурами¹, бодай би ви голови поломили. Коли б забігти до корчми, бо як допаде, то знов буде рейвах² на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хапнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю з-межи дітей!

— А ти, мерзю, знов хочеш робити веймір³ на всі люди! Лице би мала!

— Лиця я із-за такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем тебе бити, буду тебе бити з дітьми насеред села! Най буде покаяннє на увесь світ! Давай!

— Ти, стара лярво, та чи ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішаю!

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібець по шинках не розносить! Так бийте, аби-сте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на пияка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав уже

---

¹ З бахурами — з дітьми.

² Рейвах — крик, галас.

³ Веймір — галас.

десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку. Поламайте йому ноги, як псові, щоб тягав за собою!

І плювала кров'ю, і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як шенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

— Гей, таже цього ще ніхто не бачив, відколи світ! Аді, як б'ють. Ще цицька коло рота не обісхла. Покаяніє на увесь мир!

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покривавлені і не рухалися з місця.

— Гей, ви, хлопці, таже ви півветеса коло батька...

— Було брати довші буки, щоб ліпше досягали...

— Бийте по голові дедю¹, у розум, у тім'я...

Отак викрикував якийсь п'яний з-перед корчми.

Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ліг на землю і скинув киптар.

— Андрійку, та й ти, Іванку, йдіть тепер бийте, я ані кинуся. Ви ще малі, то вам тяжко підбігати. Гай, бийте...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляєш, щоб били, я ж ліг — бийте!

Лесиха заревіла на все село.

— Що я, люди, винна? Я б'юся по ланах з дітьми на сухім хлібці, та що я зароблю, то він все до корчми виносить. Я, люди, не можу нічого заробити через нього, бо не можу хати лишити. Таже він лишив нас без драночки² в хаті. Що залямить³, те й до шинку за

¹ Дедя — батько.

² Дранка — подерта сорочка.

³ Залямити — зарвати.

горівку несе. Я не можу наробити і на діти, і на шинкарів. Най діє, що хоче, але я вже не годна...

— Таж бийте, і пальцем не кину!

— Най тебе, чоловіче, бог поб'є, що ти нам вік пустив марно і діти осиротив! Та ти нас скільки набився, що ми ніколи з синців не виходимо, як воли з ярма. Таже я не можу горщечка у хаті затримати. бо все вибиваєш. А скільки я з дітьми ночувала на морозі, а скільки ти лишень вікон набився? Нічого тобі не кажу, най тебе бог скарає за мене та й за діти! Ото я собі долю в бога вимолила... Люди, люди, не дивуйтеся, бо не знаєте...

Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рухався.

— Але піду до криміналу, на вічний кримінал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вистрою, що земля здригнеться!

І лежав, і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Леся, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла¹ над ними в сардачині².

— Діти, діти, що маємо робити? Тото ж я вам постелила сьогодні на увесь вік! І помрете, та слави не збудетеся! Не годна я цього за вас відмолити...

І плакала, і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дрижало разом із звіздами. Одна впала з неба. Лесиха перехрестилася.

1898 р.

---

¹ Чипіти — стояти нерухомо, сторожити.

² Сардачина — свитка.

КАТРУСЯ

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила:

— Катрусє, доки ти, небого, слабуватимеш? Гроші минулися, других заробити не заробиш, хоч би і підвелася. А я повідносувала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користі. Правда, ворожка вгадала за все, як дома діється, яка тобі біль, але коріння нічо не помагає. Відай, тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухенькою рукою по лиці. Сині нігті були, як її сині очі, і здавалося, що по лиці вандрує багато синіх очей, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потакувала на її жалібну мову.

— Ой, нема, бідний світе, нема. А дедя геть зжурився. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш. Коли на тебе подивиться, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, геть з усього вийшли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зламаного грейцера¹ немає. Якби ти вмерла, то й ми стали б, як серед води. Коли б тебе бог хоч до осені додержав... Ей, дівко, дівко, тото ж ти себе та й нас зневолила!

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно гориш, та так кашляеш, що хай бог сохранить! Ані дранку натягнути на тебе, ані розчесати, ані вмити. Боже, боже, як ми гіренько мучимося. Прошу бога, аби я половину мої м'уки на себе перебрала, та й не можу допроситися.

¹ Грейцер — крейцер, дрібна монета.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся й пропадали, як вода в піску.

— Що то з тебе зробилося? Така ж була годна, така робітниця, що на все село! Аж нам душа радувалася, гадали ми, що нам легше стане із-за тебе, а то, аді, яке легше! Коли б хоч що їстки доброго, а то ми в'янемо на бараболі, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже стільки находилася, що тепер нема як лиця показувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нащо я квіток тобі накупувала? Увалила два леви¹, як у болото. Вже, відай, я тебе в квітки на смерть уберу.

Заплакали.

— Ану-ко, дайте, я подивлюся на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице її слабо всміхалося, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай сюди, борзенько, аді, батько йде та скаже, що тобі ще в голові дівоцтво.

* *
*

Катрусю покладали на віз, щоб везти до лікаря. Мама, плачучи, підкладала їй подушку під голови.

— Бодай я вже не дочекав вас дохторувати. Коби-сте поздыхали, то я б раз поховав та й збувся!

Держав віжки від однокінки і аж чупер² собі микав зі злості.

— А ти, розпаднице, пам'ятай, що як я гроші задушно по дохторах розсію, то тобі амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохтор! А відки ж я наберу на вас, на дохторі, на аптеки та на дідька рогатого? Та мій мозиль не годен цього витримати, ой, не годен. Найняв я фіру, та лише вже відвезти на могилу, та вивернути та й збутися. Боже, боже, що це на мене найшло цей днини! Ну, ганциго³, рухай тими безклубими боками!

¹ Лев — австрійські гроші.

² Чупер — зуб, чуприна.

³ Ганцига — худа, стара шкапа.

Потяг конину батогом та й виїхав за ворота.

На вулиці Катруся цікаво розглядалася. Від осені багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Микола пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлялася на всі боки.

По полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ними співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла і все собі гадала:

— Маю в бозі надію, що підведуся, що ще весни не страчу. Зараз-таки найду собі роботу... Боже, боже, найди мені лік!

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів напереді і довго мовчав. Врешті, почав говорити:

— Аді, днинка як золото, а ти ходи по дохторах! Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти мені, дівко, що я маю з тобою робити? Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні смерті. Я грошей набираю та набираю, та й все задурно! Коби я знав, де тобі лік, то шукав би, а так, що я знаю? Коби ти вже або сюди, або туди! І тобі ліпше, і нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема що плакати, бо це таки правда. Ти собі вмреш і гадки не маєш, нібито не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке життя, то ліпше вмрети, та не капарити¹ цілий вік по чужім полі. Я вже грошей набрав та ще наберу на похорон, та й на старість люди з хати виженуть. Ех, якби я знав, що не буде тобі ліку, та й би зараз завертався додому. А це добро і лишилося б на похорон.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків².

— Не плач, небого, я тобі не ворог. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити та й аби тобі не допомгло. Таже ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я б для тебе мизинного пальця врубав та й не жалував би. Я за тебе маю в людей честь, як за хлопця, бо ти робітниця на все село.

¹ *Капарити* — бідувати.

² *Лакітки* — ласощі.

Синку, я на тебе дув, як на пінку, та й виджу, що вмреш. То видко очима, що тобі нема виходу. Ой, небого, небого, тото маємо бідувати без тебе... Ой, будем та будем...

Старий замовк.

— Ой, умру, умру, вже виджу, що мені нема виходу, — шепотіла Катруся.

В'їжджали в місто.

Вертали додому. Сусід Микола також з ними.

— Він мені таке наспівав, що де, де, де-е-е! Мужикові до докторів не варто ходити. Коли б, каже, багато молока пила та м'яса якого легкого аби поїдала, аби трунок собі вилагодила, аби хліба білого... де що на світі є, то згадав. Може, воно в панстві помогло би, але в нашім стані то не допоможе. Досить того, що як він зачав почитувати, то я таки не дослухав до кінця. Ніби було б що з того, що я б вислухав? Най умирає, так як є. Най вип'є тоті медицини, що я взяв в аптеці, та най або вихорується, або як сама хоче...

— А ви ж гадаєте, — почав сусід, — що докторі дають мужикові такий лік, як панові? Бодай так здорові були! Мужикові що вткне, вткне, та й спасайся. Ніби йому хочеться мужикові доброго ліку пошукати? З паном що день, то добридень, а з мужиком що?

— Коби-то, уважаєте, кому порадити, а то наше яке? Поцілував у руку та й чекай, аж скажуть гроші дати...

— Найліпше, було взнати у старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до доктора, то він як зачав її оглядати, то вона йому направці: «Ой, каже, пане доктор, дайте мені послідній лік. Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого докторуватися, то дайте мені послідній лік». Доктор, бачу, видивився на бабу та й каже: «А ти відки знаєш?» — «Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте мені таку риципку¹ на послідній лік». Як почала, як почала, то й дав. І до сьгодні ходить...

— Коли ж бо нестало розуму запитатися. Ви гадає-

---

¹ *Риципка* — рецепт.

те, що то з паном так говорити, як вам здається? Кажі раз — два, та й забирайся, шуруй!¹

— Пішла баба з тою риципкою до аптеки. Дала аптекареві, а сама, не бійся, мудра, дивиться, як він буде той лік вилагоджувати. То вповідала, що як собі капнув того ліку на долоню, та й наскрізь руку перейшов. Але то лиш десь сотому удасться такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здатний, що або сюди, або туди!

— Ей, бідний світе, що я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити! А так і гроші загубив, і нічо не поможе... Тото гидко зробив.

— Та, відай, нема вашій дівці виходу. Гляньте, як вона горить. Не буде з неї так нічо, як з отого листка, що відчімхнувся від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коли б я був хоч Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптекар має свою аптеку, та вмирає...

1898 р.

---

¹ Шуруй — геть, забирайся.

Н О В И Н А

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коли б лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто про нього не знав, як він жиє, що діє, хіба найближчі сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило.

То прийшов він вечором додому та й застав дівчата на печі.

— Дедю¹, ми хочемо їсти, — сказала старша, Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Аді, є хліб та й начиняйтеся!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай її земля викинула! А чума десь ходить, бодай голову зломил, а до вас не поверне. Цеї хати і чума забоялася б!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Іли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як

---

¹ Дедя — тато.

ті дрібоньки кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла б з вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них із лави і погадав: «мерці», — і налякався так, що аж його піт обсіпав. Чогось йому так стало, як коли б йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці»!

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, щоб їли.

Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драпочки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами та став на горі. В місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий вогневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легше і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради, ані їсти що, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані ніц! Я кару приймаю, бо завинив, та й на шибеницю!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дедику, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як просишся, то не буду, але тобі було б

ліпше, а мені, однако пацити¹ чи за одну, чи за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки крама-
рям, та й знов бідуватимеш. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть.

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вертайся до села, а я йду мельдуватися². Аді, оцією стежечкою йди, геть-геть аж угору, а там прийдеш до першої хати, та увійди та й кажи, що так і так, дедя хотіли мене утопити, але я випросилася та й прийшла, аби-сте мене переночували. А завтра кажи: може би ви мене найняли до дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надибає, та й роздере, а з бучком май³ безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, щоб перейти річку, бо туди була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнеоца і сина і святого духа, амінь. Оче наш іже еси на небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

1899 р.

---

¹ *Пацити* — відповідальність нести, терпіти.

² *Мельдуватися* — заявлятися.

³ *Май* — трохи, дуже, гей, ще.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали; однако їм обом під гору посторонки моцувалися¹, як струни, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь, як по льоду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сіттю синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишло як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо обидва відпочили через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихилітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори, Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав

¹ Моцуватися — натягатися.

ногу в руки і слинив, аби знайти те місце, де будяк забився.

— Та цю ногу сапою шкреби, не то її слиною промивай, — говорив Іван спересердя.

— Діду Іване, а батогом того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч¹ зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув будяк далше. Як не міг будяка витягнути, то кулаком його вганяв далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не бійся, вигниєш та й сам випадеш, а я не маю часу з тобою панькатися.

А ще Івана кликали в селі Переламаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки² стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату³ горба, щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Обидва з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долишні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобою гряну, то по питці розлетішся, який же ти тяжкий!

Але, відай, ніколи не гримнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноем наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так мені солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легенький, що аж! А підіть же, як мене за минуту в попереці зачало ножами шпикати — гадав я, що минуся!

---

¹ Патороч — клоніт, біда.

² Крак — гак, скоба.

³ Буката — клопоть, шматок поля.

Від цієї пригоди Іван ходив все зібганий у поясі, а люди прозвали його Переламаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки¹ давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не споліскували гною й не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було йому, поламаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов удолину тручає!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тіль із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тіль Іванова, як великана, схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тіль і говорив горбові:

— Ото ж ти мене, небоже, зібгав у дугу! Але доки мене ноги носять, то мусиш родити хліб!

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував². То так він їх научував, що жодна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній. Котра раз лапкою дряпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не допомгло.

Та й хіба ще те, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був я наймитом, а потім вибув десять років у війську, то я стола не знав, та й коло стола мені їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою.

II

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван продав усе, що мав. Сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив у кінці уступити.

Спросив Іван ціле село.

---

¹ Політки — врожаї.

² Зіцірувати — муштрувати.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дякую вам файно, газди і газдині, що ви мене мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лише тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив, і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривною, кованою із ниток сталевих, і договорював:

— Та дякую вам красно, та най вам бог дасть, що собі в нього жадаєте. Дай вам, боже, здоров'я, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам, боже, прожити ще на цім світі, та най господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласкою своєю ново газдою стати!

— Коби бог позволив... Газди, а прошу, а досягніть же... Гадав, що вас за стіл пообсаджую, як прийдете на весілля синове, але інакше зробилося. То вже таке, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господня воля! А законтентуйтесь¹ ж, газди, та й вибачайте за решту.

Взяв порцію горівки та й підійшов до жінок, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіїхо, кумо, я хочу до вас напитися. Дивлюся на вас, та й мені, як якийсь казав, молоді літа нагадуються. Де, де, де-е! Ото ви були хлоп'єнна² дівка, годна ви були! Тож я за вами не одну нічку збавив,

¹ *Контентуватися* — удовольнятися, угощатися.

² *Хлоп'єнний* — дужий, міцний.

то ви в танці ходили, як сновавка¹, так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко, зажайте та й вибачайте, що на старість танець нагадав. А прошу...

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і вийняв із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітри-ся, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостей собі пиль-нуй, а плакати ще маєш доста часу, ще так наплачешся, що очі тобі витечуть.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Щось би сказав, та най мовчу, най шаную образи в хаті і вас, яко гречних. Але рівно не дай, боже, ні-кому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорінував на старість із твоєї хати? Мовчи, не хлипай, бо тобі сиві кіски зараз обмичу та й підеш у ту Гамерику стрижена.

— Куме Іване, а лишть же ви собі жінку, таже вона вам не ворог, та й дітям своїм не ворог, та їй банно² за родом та й за своїм селом.

— Тимофіїхо, як не знаєте, то не говоріть, ані дзе-лень! То їй банно, а я туди з вискоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Візьміть та вгатіть мені сокиру отут у печінки, то, може, той жовч трісне, бо не витримаю! Люди, та-кий туск³, такий туск, що не пам'ятаю, що зі мною робиться!

III

— А прошу, газди, а візьміть же без царамонії, та будьте вибачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеся, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цього б ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважаєте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу⁴, та як підійшли під стару, та й пилили її, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилося, лише

¹ *Сновавка* — веретено.

² *Банно* — жалко, сумно.

³ *Туск* — туга, жаль.

⁴ *Напа*, *мапа* — географічна карта.

Канада та й Канада. А як мене дотиснули, як я видів, що однако мене отут на старість гризтимуть, як не піду, то я продав усе що до кришки. Сини не хочуть бути наймитами після моєї голови та й кажуть: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, то не буде з чим киватися¹». Най їм бог помагає їсти тот хліб, а мені однако гинути. Але, газди, а мені, переламаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихляві, що заки їх рано зведеш до купи, то десять раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна стільки народу здержати та й стільки біди витримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають, що платив лева, то тепер п'ять, що їв солонину, то тепер бараболю. Ой, ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вирвати, хіба лиш тікати! Але колись на цій землі буде покаяніє, бо нарід поріжеться! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дякую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що нарід поріжеться. А тож бог не гнівається га таких, що землю на гиндель пускають?² Тепер нікому не треба землі, лиш векслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаєрмани³, що за землею не згоріли. А дивіться-ко на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кинь пальцем, то маком сяде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От перевернеться десь в окіп, та й пси розтягнуть, а нас поженуть далі, і подивитися не дадуть! Відки таким дітям має бог благословити? Стара, а сюди ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, що ти собі, небого, у своїй голові гадаєш? Де тебе покладу в могилу? Чи риба тебе має з'їсти? Та тут порядній рибі нема що на один зуб узяти. Глядіть!

¹ Киватися — рухатися.

² На гиндель пускати — торгувати.

³ Фаєрман — пожарний сторож, тут — розумний чоловік.

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Куди цьому, газди, іти з печі? Була ти порядна газдиня, тяжко працювала, не гайнувала, але на старість у далеку дорогу вибралась. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла йти на цю Канаду, то підемо світами і розвіємося на старість, як лист по полю. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобою перед цими нашими людьми випрощатися. Так, як шлюб ми перед ними брали, та так хочу перед ними випрощатися з тобою на смерть... Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не видіти-меш, то прости мені, стара, що тобі не раз догорив, що, може, тебе коли скривдив, прости мені: і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тебе, небого, в далеку могилу везу.

Але цих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-помежи гострих мечів повіяв і всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пильнуй, щоб кожну своє дійшло, та напийся раз, аби я тебе на віку видів п'яну.

— І вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Десь, може, сини пустять в село на пошту, що нас із старою вже немає. То я би просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте, так як сьогодні, зійшлися на обідець та виказали «оченаш» за нас. Може, пан біг менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слухний чоловік, та не сховає ді-дів грейцер.

— Наймемо, наймемо і «оченаш» за вас викажемо...

Іван задумався. На його лиці малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеся, та й не смійтеся з діда. Мені самому гей устид вам це казати, але здається мені, що би гріх мав, якби цього вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хрестик камінний поклав. Гірко я його віз і гірко його наверх висаджував, але поклав. Такий тяжкий, що горб його не скине, мусить його на собі тримати так, як мене тримав. Хотів я стільки пам'ятки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губ.

— Так баную за цим горбом, як дитина за цицькою. Я на нім вік свій спендив¹ і окалічився. Коби я міг, та би його в пазуху сховав та й взяв з собою в світ. Банно мені за найменшою кришкою в селі, за найменшою дитиною, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: господи милосердний, ба що я так глибоко согрішив, що женеш мене на світові води? Я ціле життя лиш робив та робив, та робив. Не раз, як днинка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревно молюся до бога: господи, не покинь мене ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би не міг ні рукою, ні ногою кинути...

— Потім мене такий туск напав, що чиколонки гриз і чупер собі микав, качався по соломі, як худобина. А потім нечисте цукнулося до мене! Не знаю — і як, і коли вчинився під грушкою з воловодом. За малу хвилю був би затягся. Але господь милосердний знає, що робить. Нагадав я собі за свій хрест, та й мені геть відійшло. Ой, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько, та й якось мені легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходить мені з голови. Таки його виджу, та й виджу, та й умирати буду, та й буду його видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки знав, та й на ньому забув, силу мав, та й на ньому лишив.

Одна сльоза котилася по лиці, як перлина по скалі.

— Та я вас просю, газди, аби ви, як на святу не-

---

¹ Спендиту — перебути.

ділю поле святитимете, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь-котрий молодий най вибіжить та най покropить хрест свяченою водицею, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Прося я вас за це дуже гречно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові його волю.

Як коли б хотів рядном простелитися, як коли би добрими сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишть же ви туск на боці, геть його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були ви порядний чоловік, не лізли натарапом на нікого, нікому не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренця не порунтали. Ой, ні! Будуть вас люди нагадувати та й хреста вашого на святу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже я вам, панове газди, все сказав, а тепер хто мене любить, та тот буде пити зо мною. Сонечко вже над могилою, а ви ще порцію горівки зо мною не випили. Заки я ще в своїй хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто мене навидить, той буде також.

Почалася пиятика, та пиятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молоді, що ціле подвір'я заступила.

— Мой, маєте так танцювати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусилося сказати, хоч би на вітер.

— Як я його випуцував¹, то був випуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунок², цісар міг сідати! Але грошей мав, ой, мав, мав.

— Коли б учинився серед такої пустині — лиш я та

¹ *Випуцувати* — вичесати, вичистити.

² *Ордунок* — порядок.

бог аби був! Аби ходив, як дикий звір, лиш коби не видів ні тих панів, ні ксьондзів. Отоді б називалося, що я пан! А ця земля най западається, най і зараз западеться, то я не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярма запрягали, а нам вже куска хліба не дають прожерти... Е, коли б то так, по-моєму...

— Ще не знаходився такий секвертант¹, аби що з нього стяг за податок, ой ні. Був чех, був німець, був поляк, — г..., пробачайте, взяли. Але як настав мазур, та й найшов кожушину аж під вишнею. Кажу вам, мазур — біда, очі печи, та й гріху за нього нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найрізніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врзувався спів Івана і старого Михайла. То спів, що його не раз чути на весіллях, як старі мужики доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли б не лиш на руках у них, але і в горлі мозолі понаростали. Йдуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожному ярочку і дрижить подертими берегами, як перед смертю.

Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здгонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них, навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювалися до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жодного слова вимовити, лиш: «Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!»

VI

— Дедю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися, як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад. Поклав Іван голову в долоні і довго

¹ Секвертант — збирач податків.

щось собі нагадував. Устав із-за столу, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір, інц, цвай, драй! Ходи, вберемося по-панськи та підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало,— такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось згори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло взяв Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як скажений.

— Мой, як ти газда, то фурни тото катранне¹ з себе, бо виполічкую² тебе, як к..!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панськи, маю гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обох із хати.

На подвір'ї Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:

— Отож я тебе виходила, отож я тебе вигризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітрі, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроводжували Івана. Він ішов із старою, згорблений, в цайговім³ сивім одінню і щохвилини танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунався і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вибито і твоє намено. Не бійся: є і моє, і твоє...

1899 р.

¹ *Фурни тото катранне* — скинь оце лахміття.

² *Виполічкувати* — набити по лиці.

³ *Цайг* — дешева матерія.

ДОРОГА

Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди, сину...

Пішов, бо стелилася перед його очима, ясна і далека.

Кожні ворота минав, усі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи.

У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а вночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвіла і квітами своїми сміялася до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожна квітка кидала йому одну перлу під ноги.

Очі його веселі, а чоло ясне, як кирничка при пільній дорозі.

Аж людей спіткав.

Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многості падали і здійсмалися.

Чорними долонями стручували піт з чола й великими руками ловилися землі.

Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.

Здіймалися і падали.

А ніч клала їх в сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицами обернені до неба, як морем голів проти моря звізд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік ва гори.

Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав чувства. А як сонце родилося в крові і цілувало поміж довгі вії їх очі, то в його серці породилася пісня.

Розспівалася в його душі, як буря, розколисалася, як мамине слово.

І став сильний і гордий. Вітер нагнув д' ньому всі квіти.

Ступав своєю дорогою даліше.

Вона, як полотно, під ним угиналася.

Минав усі ворота, білі вікна помикали¹.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів.

Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустирі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках, як на великдень.

Але снопи пропадали з-над дітей, і вогонь вжирався в їх білі голови.

Вони вгризалися знов у жовті лани.

Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовчю.

І пісня його душі згрікла, як зігнила пшениця.

Очі його помутніли, а чоло його подобало на скаламучену керничку при дорозі.

Сила його і гордість впали на тверду дорогу.

Отруївся.

Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує.

На свіжій ріллі, під веселою дугою, стояла його любов. Земля радувалася її білими слідами.

Як безсильна дитина, протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

¹ Помикати — швидко пересуватися, миготіти.

Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріллю округи своєї пісні і поволікся даліше. Йшов, як тінь спорохнявілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна, як сліпому молоденькому каліці.

Одного дня спотикнувся на гріб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло в могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз.

Здригнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплівся, безіменний і самотній.

— Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!

І скавав з могили на могилу, як осіннє перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший його був.

Припав до нього, як давно до маминої пазухи.

1900 р.

ПАЛІЙ

I

Сільський багач Андрій Курочка сидів коло столу і обідав — не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Багацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котрий ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам багач найгірше томився в тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів.

Коло нього на лаві, під вікном, сидів його довголітній робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокійно кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю, та лиш десь уздрите, а я впаду та й здохну! А мені ж оця їда має йти всмак, як я знаю, що вони без мене в stodолі нічо не роблять? Лиш аби нажертися та день трутити. Що вже чужим казати, як свої діти — та й вони не хочять робити! Я, бігме, не знаю, як цей нарід має на світі жити? Все піде на жебри.

І халасував, аж йому очі вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, то дайте мені два леви на відробок.

— А ви ж годні робити? Вже ваша робота скінчилася, Федоре.

— Най би і не робив, лиш коби хто дав їсти задурно.

— Це не! Сьогодні задурно нема їсти, сьогодні і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казав я вам: найміть у мене дівку, були б ви тепер мали свої гроші.

— Коли ж бо не хотіла та й пішла до двора¹.

— Таже, певне, хто не хоче робити, той пхається до двора, бо хоч їсти трішки, але мож валятися. Бідні люди такі настали, що лиш аби раз на день їв, але щоб нічого не робив, та й тоді рай! Як роблять, так мають, так їм бог благословить. Сьогодні треба би у вужевку² скрутитися, аби щось мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може, якось відтрутите³, але більше не приходьте і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота ні по чому.

— Та я, Андрію, мушу коло людей тулитися, а де ж я подінуся?

— Дівайтесь, де хочете, а між газди ви вже нездатні. Шукайте собі служби в єврея, або в пана... там робота легша.

— Ви мене файно радите! Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов панам воду носити?

— Задурно мені не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки все б забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годне вдержати, та й ще воно кокошиться! Іди на зламану голову! Гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати:

— А я ж, Андрійку, де силу пустив? Чи я її протанцював, чи я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвір'ї. А я ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи та й ліг на постіль. Лежав до самого вечора і без вечері заснув. Але ще півні не піяли, як він зірвався, гримнув клубами об дошки, знов ліг і знов зірвався. Через маленьке віконце гляділа на нього осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на нього сивавим,

---

¹ Двір — панська економія.

² Вужевка — шнур.

³ Відтрити — бідробити.

немилосердним оком. Вона його так зціпила, що він не міг рушитися, і показувала йому ніби образи на віконці, ніби привиди у повітрі.

Ото сидить він між маленькими паненятами, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють в лице...

...То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами об підлогу гримають. Він гримає ще голосніше, а всі жінки йдуть до нього і дають кожна по бохонцеві хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступаються. А йому стид, стид, а чоло так болить!..

О, він іде городом Курочки,— не йде, а скрадається під стодолу. Витягає снопок із стріхи, насипає в нього з люльки ватерки¹ і тікає, тікає... Чує поза собою,— як коли очима видить, що з-під стріхи вилизується маленький червоний язичок, вилизується і ховається...

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік його в самий мозок. З усієї сили він освободився з невидимих в'язів, зірвався і подивився у віконце. Воно як кат прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Напастрашився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утекти. І перед ним ніби якісь ворота утворилися, йому стало легше, і він борзенько подався у них.

II

Може мав шістнадцять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянувся за селом. Коли б хто прийшов і сказав одно слово, та й вернувся би, ой, тото вернувся б!

— Він мене б'є, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе, — лунав його голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув

---

¹ Ватерка — вогонь, жаринка з люльки.

ще два села, і з горба побачив місто, що вилискувалося проти сонця, як змії блискучий...

Усі дивувалися його силі і боялися. Пани не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпурляв міхами, як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхліра¹, то з шпіхліра на брику.

— Хребет мені тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді, від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в неділю і свята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом і містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертався також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, скільки з цісарської каси щопершого грошей побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпилися, то виломлювалися з-під їх моральної власті, і тоді панам приходилося круто.

— Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то між таким великим панством водитися.

Пани гуляли², мусили, мужики обступали їх колесом і реготалися, аж корчма дудніла.

— Гопа дзись!

— Іще раз!

— Полегеньку, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панські воші по кишнях та й марш із корчми, бо мужики хотять собі самі між собою погуляти.

І пани, як зайці, висувалися.

— Я тих панів умію рихтувати³, то таке легеньке, як пір'я: подуй — воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай пиво, давай гарак⁴, бо ми знаємося.

¹ Шпіхлір — магазин, склад збіжжя.

² Гуляти — тут — танцювати.

³ Рихтувати — муштрувати.

⁴ Гарак — ром.

Шинкар борзенько накладав усього на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? За клубом? Пий та й запри собі гямбу¹, бо в мене забава!

Безклубий ще гірше заревів.

— Тихо, бо б'ю.

— Не руш!

— А то котрий, м'о?

— А ти що за пан?

Федір устав із-за столу і тріснув того напасного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробилися дві партії. В корчмі все заворушилося. Шинкар утік, горівка булькотіла на землю, столи й лавки почервоніли від крові і поламані падали. А в болоті зі слини, горівки й крові лежали обидві партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів, як віл,— не знати за ким і за чим.

Незабаром прибігла поліція і тверезила голодників. З гіркою бідою підіймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодники падали, як дуби, а підносилися, як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблі плавали легенькі чорні хмарки, як тонка шовкова сіть. Море сонця в морі безмежних ланів. Земля під колоссями лящала, співала, словами говорила.

— Мошку, на віжки, бо йду собі геть!

Зіскочив з брики і пішов межами, поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти, певно, або злодій, або лайдак, бо добрий не йде зі свого села і не блукає світами.

— Маєте видіти! Тато, що по панщині не пропили, то голодних років попродали та й прийняли зятя до сетри та й умерли, а зять доти бив, аж я втік від хати.

— А у вас, у бойків², бачу, коровами орють?

¹ Гямба — губа, рот.

² Бойки — українці, що живуть у півніжжя Карпат.

— Ні, то, відай, ще за нами є німці, то вони коро-
вами орють.

— Та скинь постѣли та винеси кожушину до хорім¹,
аби-сь не напустив нендзи², та й лягай. А церква у вас
така, як у нас? І ксьондз є?

— Так саме, як у вас.

— Та буду видіти, який ти вдався. Не будеш пору-
шливий, а роботи не боятимешся, то найму тебе.

Найнявся. Село пізнало його, що не злодій, що ро-
бітник добрий, що добре на себе старає, і прийняло
за свого. А він пізнав, як котре поле називається, чие
воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі — найліп-
ший злодій, котре — найбільший багач, і зробився
сільський.

Прослужив кілька літ, а добрі люди почали його
радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города,
а дівка годна й постарана, та й бери. А маєш гроші
заслужені, а ще приробиш, та й клади собі хату. А най
вона буде, як куча, але твоя! А чи дощ, чи зима, чи
такі так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за ба-
гацького вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій
кут. Слухай мене, старого...

Оженився, будував хату і тріскав від роботи, від
своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відроб-
ляв старі сніпки, що взяв на стріху і заробляв гроші
то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав
хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між
другими хатами, як би хто пустив між громаду гарних
птахів маленьку кострубату курочку. Але Федорові во-
на і така була мила...

Минуло кільканадцять років, а перед Федорову
хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на ла-
ві лежала його Катерина, — велика і груба, аж страш-
на. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинадцяти-
літню Настю і восьмилітку Марійку, і все їх питався:

— Що, доньки, без мамі діятимемо? Котра з вас
батькові обід зварить?

А як жінку положили в труну, то він зарідав.

¹ Хорони — сінні.

² Нендза — нужа, нечисть.

— Берить її полегеньки, бо в неї тіло дуже зболе-
не. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобою наго-
воритися, а ти огнівалася та й пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лице.

— Люди, люди, я до неї ніколи слова не загово-
рив, я за роботою за неї забув та й за бесіду. Прости
мені, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люди, як пішла за мене, то так, як під
воду пірнула, ніхто її вже не видів між людьми. Аж
тепер виринула між вами... на лаві. Я до неї ніколи
марного слова не заговорив, і маленького!..

І ще минуло кілька літ. Одного вечора прийшла зі
служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до
неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на служ-
бу і розходився з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі, боже, дитинко, якнайліпше, але ди-
вися, аби дитини не стратила, бо стиду вже не по-
криєш, а гріха неспасеного до купишся. Та переказуй,
як тобі тут буде...

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук
ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси
ціле літо. Кості боліли, кінці їх стиралися й пекли. Але
неділя ставала на порятунок, бо в неділю він ішов під
вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в зем-
лю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не мо-
гла направити того, що будні попсували, а трава не
могла виссати того болю, що запікся в старих костях.
А ще вселився кашель, що не покидав його ні коло
коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

Розвиднялося, віконце побіліло, а Федір вернувся
з далекої мандрівки свого минулого життя. Вмився,
помолився і збирався йти до двора.

— Наймуся в пана від весни, візьму на чоботи і
трохи орнарії¹ та й якимось я перезимую, заки піду до
служби.

¹ Орнарія — оплата натурою.

По селі білі вузьенькі стежки всі хати до купи пов'язали, лишень Федорова хата стояла поза сіттю стежок, як пуста. Федір зимував, як ведмідь. Рано вставав на годину, щоб затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим далі заводилося в зиму, тим він сходив на дитячий розум.

— Тепер, Федоре-небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо ти, виджу, згоднів.

Він сміявся, злазив з печі і краєв хліба та дивився до вікна, чи вона тоненька, панська. А темних зимових ночей він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вимерло що до лаби¹, а я собі гадки не гадаю, у той бік не дивлюся.

Але власні слова переймали його боязню, він пітнів зі страху і скакав з печі до віконця, щоб переконатися, чи в корчмі є світло. Успокоївшись, він вертав на піч.

А як пробуджувався вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забув за себе і аж як гримнув кулаками до сволюка, то приходив до пам'яті.

Тої зими його хатина заповнилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. Вилітали до сіней і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товклися, аж стеля лупалася, дзвонили у вікна, аби його заманити надвір. Він не давався, намагався не боятися,— тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили, і в рот онучі запихали. Одної ночі злетілися до хати всі чорти. Гуляли, аж хата дрижала, а вітер такий здійняли, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язики такі самі, як тої маленькій язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли², то він ледве піднявся і зачав молитви говорити. Але й при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав,— він забував навіть хреститися. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледве дихав і побілів, як папір.

¹ *Що до лаби* — дощенту

² *Кури запіяли* — півні заспівали.

— Треба брати грошей, відки голова, та посвятити хату, бо тут нечисте злізлося з цілого села накупу. Випили з мене кров, що вітер мене з ніг ізгонить!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волоки до постолів, і тішився, що раз уже піде до служби.

— Уберуся, вбуюся файно, та й до двора. Прошу вельможного пана, я мельдуюся до панської служби.

-- Добре, Федоре,— десь відповідав йому пан,— ти, виджу, слухний чоловік, коли ти подлуг припису мельдуєшся¹.

І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхався.

IV

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами, як ланцюг, у котрім залізо спаювало м'ясо людське з м'ясом волів.

— Уже моє орання скінчилося! Старе вогниво, та й викинули, бо ланцюг серед дороги урвався би.

Похитав головою та й пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лише від наймитських хаток доходили крики бабів і плач дітей.

Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдуртіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини — дітей, і все те поставив близько себе накупу,— то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з подвір'я дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де ж би я там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я туди, у тоту пронасть.

Увечері пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кожних чотирьох сидів погонич і дозиравав, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатирі і сівачі. Латали собі постолі, стягали мотузками сардачини і направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли один по одному

¹ За приписом стаєш до служби.

падали на солому, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запаував тяжкий відпочинок, що по втомі зораних ланів падає на стайню, як тяжкий камінь. Федір також заснувся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш з-перед волів межі сви-ні! Ще тобі ліжко стелити! Твоя Марійка добре нас рихтує¹. Тікається, як сука, з фірманом та віддає йому що найліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з-перед волів!

Федір виліз із ясел і ліг під брамою на в'язку со-ломи. Забута кривда в тій хвилині пробудилась...

— Гріх матимеш за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, якби десь глибоко в землі душилися тисячі людей.

— Молися за мене, най мене бог хоронить, най мене направить на ліпший розум, бо тебе спечу в огні, як пацюка, бо будеш три дні попіл за своїм багат-ством згортати...

Над ранок і він скотився у чорну пропасть стає-ного сну.

V

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Слав у stodолі і не показувався на очі. По великодні Марія віддалася за фірмана і перехо-дила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов за ними за браму і попрощався.

— Маріє, а пам'ятай, що я хату при людях Насті відкажу, аби ти її не вигонила, бо вона, сарака², одна одиниця!

І вернувся. В хліві, щоб ніхто не бачив, заплакав.

— Тепер жий, з ким хочеш!

Тої днини впився і прийшов вечором до стайні.

— Мой, скарбов'яни³, тепер мене не виганяйте, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас виганяв, от лягайте та спіть, як-сте набрали повну голову.

¹ Рихтувати — приводити до порядку.

² Сарака — бідолаха.

³ Скарбовий — панський.

— Певне, що п'яному добре спати, так і бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаюся, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова, то ти мені скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулився, так близько при-
сунувся зі своїм питанням.

— Де впадете, там будете спати.

— А якби я тут в яселця, га?

Він злобно засміявся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю¹ та в шию, та
буком: а марш, старий псе!

Погоничі повилазили з ясел, щоб дивитися на коме-
дію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів та й маєш зогнити,
бо ти не знаєш, що то є чоловік, ти віл, ти хати ніколи
не видів! Ти порядного чоловіка з ясел буком! Але ти
мене питаєшся: а де ти, васпан², дотепер був? А я
тобі кажу: був я між людьми, любо мені було. Але ти
кажеш: а чого ж тебе люди від себе прогнали? Отут
гудз! А я тобі на це нічого не скажу, лиш три слові:
нема у людей бога. А ти голова розумна та й усе вже
знаєш...

— Ідїть, старий, спати, не гнїть бандиги³, а завтра
підемо в село на вибір, то ми тих багатчиків трохи на-
мнемо.

— Я на вибір піду і людям усю свою кривду
скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити.
Я знаю ліпше гатунок, як ти, я більше світа видів, як
твій пан. Але чекай, я тобі буду казати, як на про-
токулі⁴. Я був помийник шинкарський, я валявся попід
шинкарські лави, по всіх криміналах. А бог най пише
грїх, а я не боюся, я за все відповім, так відрубаю, як
першому-ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли
мене, лиш чим виділи, то тим били! Не бійся, я ви-
кажу, я вив'яжуся щодо крихти. Но, але дав мені бог
такий розтулок у голові, що я привернувся назад до
нашої віри. Як я уздрів його ласку небесну по полю,
як жито просилося під серп і земля аж ціпала⁵: йди,

¹ Гиря — грива.

² Васпан — мосьпан, вельможний пан.

³ Бандиги гнути — говорити нісенітницї.

⁴ Як на протокулі — як на слідстві.

⁵ Ціпати — пищати.

Федоре, бери з мене хліб, а я лишив шинкаря серед дороги та й пішов до божої роботи. Дякую господеві і до сьогодні!

Він хрестився, цілував землю і бив поклони.

— Прийшов я межі наші люди, а мені світ розтворився. Тото я з ними гарував!¹ Оженився, поклав хату з цього мозиля. Вже має мені бути добре. Але гріхи треба відпокутувати, бог буком не б'є. Умерла мені Катерина, ну, ніц, його воля, його розказ. Тішуся дітьми, годую, забігаю, вигодував. Я відгодував, а люди взяли та й знівечили. Пішла моя Настя ні сяк ні так, пішла знов по наймах, а Марія, аді, помандрувала з отим ляхом. Бідуватиме. Але ніц, най мене бог скарає, як що кажу. Кара має бути!..

— А я лишився босий! Іду я до нього у таку плюту². Дай мені грейцер, най ноги вбую. А він мені каже: іди в найми. Прийшов я до вас, а ви мені — марш! А куди ж я маю тепер іти? Карає бог, карають люди, караєте ви, а я стільки кари не годен витримати.

— Ідїть, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я приймаю, але по правді.

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпурнув під воли.

— Тепер дивись, яку мені шкірочку багачі лишили. Та з чим тут жити, а що ж тут є вже карати?!

Він голий перевернувся на землю. Наймити його прикривали чим мали найліпшим.

VI

Коло громадської канцелярії стояли дві купи. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча, — наймити і газди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кожному наймитові мусив називати пана, вїйта і шинкаря. Жандарми снувалися і усміхалися, як коли б мали перед собою дитячу забавку.

¹ Гарувати — важко працювати.

² Плюта — сльота.

— Ну, хлопці, тепер уже вибрали-сте пана, сідайте та й питимете горівку,— сказав економ. Газди здійняли галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панська!

— Мой-ня, чуєте, як багачі риплять?

— Най риплять, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань¹, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку воліємо.

— Ото нам пани вишукали право, аби голодники розбоєм ішли на село.

— Ти, читальнику, ти гадаєш, що я не був у читальні? Таже й там бідний нарід стоїть коло порога. За столом сидить ксьондз, старші браття², багатчики, а дяк читає тоті газети, а ви покивете головами, як воли, ніби щось ви з того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоч йому око виколи! То така читальня ваша, що багач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцелярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути!?

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла.

Наймити зареготалися.

— А тихо ж ви, невмивані, вперед вуші повибивайте, а потім учіть газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше лихваря! Чого горланиш?! Не бійся, твоє багатство піде марно. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твоєї роботи хороба нагріла. А чи ти мені за цілий тиждень виніс букаточку³ хліба або води напитися? То ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вигнав босого на зиму. Таже ти гірше єврея, бо то рахується не наша віра. Але пустять твої діти тото багатство так, що з нього сліду не буде! Ти, кальвін!

Курочка grimнув Федора в лице, та так, що його обілляла кров, і він упав.

— Хлопці, ану, багача трохи намнецькаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

¹ Грань — огонь, жар.

² Старші браття — члени церковної ради.

³ Буката — скибка, шмат.

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горіли, як грань, від червоних язичків, що тисячами вогників розбігалися по тілі і смажили його на вугіль. Ті язички, як блискавки, літали по всіх жилах і верталися до очей. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очей випав.

Запалився, чув, що з нього бухає полумінь, хався руками за очі. Один страшенний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла й прилипли на шибках віконця. Зірвавсь. Віконце червоніло, як свіжа рана, і лягло кров на хатчину.

— Все моє най вигорить! Все, що я лишив на його подвір'ї!— Він скакав, танцював, реготався.

Віконце дрижало, тряслося, і щораз більше тої крові напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі добувалися скажені голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрижали, смажилися в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вигорить!

1900 р.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

I

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони попускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи, як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухалися б, лишень спочивали б, зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворів з кумів великі чорні тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рухалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та зажайте ще по одній. Хоч це не горівка, а болото, але з мужиком то так мається: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де в світі є найтяжче, то він має то виконати...

— На то ми роджені,— відповідали побожно куми. Як порція обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло пляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіть... Та й дивіться, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, що з цього має бути?! Чи маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітям їсти, чи я маю лишити їх тут на ласку божу та й тягнути голоден ко-сою? Бо вже моє таке має бути, бо в такий час ніхто

до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину та радуйся, бо ще їх мало маєш.

— Не марікуйте¹, куме, та не гнівись бога, бо то його воля, не ваша. А діти — піна на воді, щось на них трісне — та й понесете всіх на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак, аби таки не тулився до жінки, аби не дивився в тот бік, де жінка, то б найліпше зробив. Тоді і бог не дасть...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди мають плодитися.

— Коби ж то люди, а то жебраки плодяться. А я тому кажу, що ти, жебраку, не плодися, не розводься, як миш, ти будь контетний², як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, аби не був голоден, та як тебе ніхто по лиці не лупить. Як ці три діла маєш, то й має тобі бути добре, а від жінки геть уступися.

— Куме Іване, дайте трошки спокій, бо жінка, як мається звичай, у таким інтересі, то їй не треба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колись іншим, ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрошую за мою таку бесіду, але ви гадаєте, що я за неї дбаю, або за дітьми дбаю, або за собою я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх і зараз вихватає та й мене з ними. Овва, ото би ми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, що Івана не переможуть, і хотіли, аби скоріше вигорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати:

— Та чому не летите з моєї голови? Я вам розчиню і вікна, і двері, гай!..

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видко.

— Ади, сарана, лиш хліба та й хліба, та й хліба. А відки ж я тобі того хліба наберу? Та то би на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, то би якийсь раз

---

¹ *Марікувати* — парікати.

² *Контетний* — вдоволений.

схилитися, то з поперека вогонь у пазуху сиплеться. То тебе кожне стебельце в серце дюгне¹.

Це було до дітей, а тепер він звернувся до кумів.

— А увечір, лиш покажешся до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос... і жінка і діти: «Нема хліба!» Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тягнеш ціп та й молотиш напо-темки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалить на сніп, та й так деревієш до ранку у сні, аж тебе роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть, ще вона вночі тебе найде. Промієш очі та й точишся на лан, такий чорний, що сонце перед тобою меркне.

— Іване, не журіться дітьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато, старший від вас.

— Я з богом за барки не ловлюся, але нащо він тото пускає на світ, як голе в терня?! Пустить на землю, талану в руки не дасть, манни з неба не спустить, а потім увесь світ кричить: «Мужики злодії, розбійники, душоубці!» Зіпреться один з другим у церкві такий гладкий, що муха по ньому не полізе, та корить та картає. Ви,— каже,— дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі посилаєте красти,— ей, де я годен так ганьбити! А коби коло моєї дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби мені люди всього наносили, то і я б, єгомость², знав, як діти вчити! Але мої діти ростуть по бур'янах разом із курми, а як що до чого прийде, отак, як тепер, то ніхто не знає, що вони цілий день їдять? Чи крадуть, чи жебрають, чи пасуть, а я відки знаю? Я косю ваші лани, та й забуваю не лиш за діти, але за себе не пам'ятаю. Ви б хотіли, аби я і ваші лани обробив, і діти щоб учив. А ви від чого? Так, люди, ви самі знаєте, яке наше життя...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі в нім бродимо.

— Я на діти дивлюся, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби вміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, чи воно вже добре по землі ходить, щоб його упхати на службу, оцього я чекаю. Я не чекаю, щоб

¹ Дюгати — колоти, шпигати.

² Єгомость — так називали попа в Галичині.

воно убралося в силу, аби путерії¹ набрало, аби воно коло мене нажилося. Коби лиш багач або пан отворив пашеку, а я його туди кидаю, аби лишень збутися! А потім воно бігає коло худоби, ноги — одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче й плаче. Ти б йому завернув худобу, поцілував би його в ноги, бо ти його сплотив та й сумління тебе п'є, але минаєш, ще ховаєшся від нього, аби він не чув!..

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом, або під лавою, їсть кулаки, вмивається льозами. А підросте, та й щось воно украде, бо воно ніколи добра не знало, та краденим хоче натішитися. Дивишся, іде до тебе жандар. Скує тебе, наб'ється, як товарину, бо ти тато злодієві, та й мусиш із ним бути у змові. Та й ти злодій навіки! Але це не решта, кінець ще напереді. Най би син, ваша дитина, а людський злодій, най би зогнив у криміналі, бо злодія не шкода. Най би! А то вони візьмуть здоров'я та й дають до шпиталю лічити, а потім пускають письмо до вїйта, аби тато платив кошта. З хати виганяють, під пліт викидають з бебехами. Ідеш до вїйта, по руках цілуєш: «Вїйточку, виберіть мене із цієї кари». «Ти,— каже вїйт,— бідний чоловік, то можу тебе випустити, але яку я вигоду буду мати за твою вигоду?» Стиснеш плечима, складешся, як цїзорик² та й кажеш «Місяць вам буду задурно служити...» Так, чи не так, люди? Правду кажу, чи брешу, як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного слова не замилили³.

Іван дрижав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люди, що кранчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіть, люди, не кажіть! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жаль кранкає, серце кранче!

Очі його запалилися, і в них появилася страшна любов до дітей. Він шукав їх очима по хаті.

— Бо виглядає так, що я свої діти геть позбит-

¹ *Путерії набрати* — путнім стати, набрати розуму, сили.

² *Цїзорик* — складаний ніжик.

³ *Не замилити* — не помилитися.

кував¹, гірше як темний ворог. А я, видите, не позбиткував. Я лишень прогорнув з-перед очей сьогодні, і завтра, і рік, і другий, і подивився на мої діти, що вони там діють? А що я уздрів, те й сказав! Я пішов до них у гості, та й кров моя застигла на їх господарстві.

По хвилині:

— Якби до тої Канади не було морів, то я б їх у міх забрав та й пішки б з ними туди йшов, аби їх занести далеко від цього поругання. Я б ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди. По чорнім, нечесаним волоссі спливала мука і біль, а губи заціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївся?

— Вже,— відповів шестилітній хлопець.

— То візьми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна нахилитися, бо дуже болить усередині. Не кури дуже!

— Уступіться, бо через вас я не можу замітати!

Мама звелася й поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийся, і Катруся, і Марія най вмийються, і побіжи в збанок води начерпнути, але не впадь у керницю, не схиляйся дуже!..

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, щоб мама в горшку наквасила, бо я виджу, що буду слаба, та не будете мати що з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огірчиння, але рви попри саме біло...

— Семенку, здійми з грядок² сорочки, щоб я полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз

¹ Збиткувати — знущатися.

² Грядка — жердка під стелею, що на ній вішають одежу

по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся та й там мені будуть сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тішся, дитинко, службі, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Аді, дедя¹ зросли в службі та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкура буде тріскати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайся татові нести обід. Він десь такий голодний, що очі за тобою продивив.

— Я мушу татову палицю брати, аби від псів обганятися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обоє бити. Та не йди простоволосий, але візьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лише на очі падє, що не видко дороги.

— Вимий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіть стільки, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали...

III

Дріботів ногами по грубій верстві порошу і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, щоб приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскачив і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як я наймуся, то я тоді собі капелюшок...

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

---

¹ Дедя — тато.

— Я змалюю собі велике колесо із шпичцями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обід і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазірав, чи нема на подвір'ї пса, і аж тоді борзенько перебігав. З одного обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив¹, заверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— На́, на́, циган, на кулеші, але не кусай, бо болить дуже, та й штраф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штраф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по куснику і сміявся, що він на воздуху хапає. Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти.

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та її слабі, а я муся нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, як я тебе біла... Куди ж ти несеш їсти?

— Татові несу на лан, коло ставу.

— Йди зо мною, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтеся мами, який я розумний! Я «оченаш» знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк.

За ним біг пес, а він нібито кидав йому кулеші і загулював іти за собою.

¹ Співорити — заверещати з переляку.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василюхи, аби поплекала. Дедя казали, аби нести рано, в полудне й надвечір, а увечір вони самі вже придуть.

— Семенку, не переломи дитини.

— Я гадав, що ви спали. Дедя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, що вона тоту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Їстимете?

— Не хочу.

— Дедя зсукали ще свічку та й казали, що якби ви вмирали, аби вам дати в руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?..

Мама подивилася великими блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсилий страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли.

— Дедя рано в хоробах¹ також плакали, так головою до одвірка лупили. Заплакані взяли косу та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

— Семенку, щоб ти не давав Катрусю і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуеш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й дедьові буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймиліший, дитинко мся найзолотіша! Як виростеш, щоб ви між собою дуже любилися, дуже, дуже!.. Щоб ти помагав їм, щоб не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них щонеділі приходити.

¹ В хоробах — в сінях.

— Семенку, аби просив тата, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку...

— Співай дитині, най не плаче...

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася її душа і потихеньку спадала між діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю, і ніхто їх позбирати не годен, і ніколи вони не зазеленіють, Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками...

1900 р.

БАСАРАБИ

I

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці¹ в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали ціпи з рук, усі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томине обійстя. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошницю і, бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми. Вони стояли і дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах, та допоможіть мені його нести до хати. Оце раз, дурний нарід — гадаєш, ще тебе вкусить?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота й почала судити по-своєму.

— Басараби знов зачинають вішатися, не мають гарзду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; господи, яка тоді буря зірвалася. Мені з хати цілий причілок урвало.

— Басараби уже мають до себе, що тратяться² один за другим.

— Я пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Обтряс із неї весь цвіт, мав повне волосся того білого цвіту. То вже три, а я ще рухаюся молодий чоловік, — мені може є, а може ще нема тридцять і п'ять років.

¹ Кошниця — сарай, де селяни тримають збіжжя, кукурудзу.

² Тратитися — кінчати життя самогубством.

— Ти пам'ятаєш це, а я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Багатир був теменний¹, гроші сушив на всрені² і пішки ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував, і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, що він гонив людей на панщину, і тим канчуком м'ясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий отаман висить на бантині. Я ще малий був, але так я сьогодні, бачу цару³ народу на його подвір'ю. Як його відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопи нічо, лишень казали: «О, вже не будеш з нас шкіру кавалками здійсмати, вже тебе той висадив на бантину». Потім у день чи в два дні така зв'ялась буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здійсмало верхи...

— Та показують люди ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим, і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, що піп та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Відки такого проклятого пхати межі люди?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови вдолгину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цей не потягнув за собою більше, бо то їх усіх пазить⁴. Дивися, один стратився, дивися, а то десять їх наставилося. Вони всі зчеплені докупи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до сьомого коліна буде їх так душили, а як сьоме коліно мине, то й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужився перед богом. То кара, люди, сьому кістку аж карати. Бог не має гіршої кари на землі...

— То видко по них, що їх бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони багачі, і розум їм дає, а нараз все забирає та й висаджує на бантину.

— Таже лише треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що жиє і гние. В одного таке око, як пропасть, погляне та й нічого не видить, бо то око не до видіння. А в другого воно одне

¹ *Теменний* — величезний.

² *Вереня* — ряднина.

³ *Цара* — юрба.

⁴ *Пазити* — пильнувати, стерегти.

лише жие, а решта коло нього камінь: чоло камінь, лице камінь, все. А цей Тома, ніби він дивився коли на чоловіка, як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивиться око на той давній гріх, що за нього їм кара йде. Він там у них у середині покладений, аби всі дивилися на нього, і щоб спокою не мали, щоб була кара.

— Оці Басараби то на покаяніє людське родяться, і багатіють, і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії, і мусять його доносити, хоч би мали всі піти марно!

— Гріх, люди, гріх, він не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву, і він чоловікові душу візьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопи ще довго балакали за гріхи і поплелись вкінці до корчми.

II

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбагатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди і пиття і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плач уже, бо доста вже з тебе, бери та сідай, та тішмося, що ми всі вкупці. Сідай, роде мій, най з тобою все щастя сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи пам'ятаєте, як вам пляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, що ви не хотіли з ним пити.

— То не було, бабо, жарту з дідом: або гинь, або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юся, бо ти мені наймиліший. Най вп'юся! Бабі не багато треба, аби заспівала дівоцької.

— Ей, Томо, Томо, коби я в твоїх роках учинилася. Гай, пий, не пускай очей під стіл. Якби ти очей не пускав удолину, але вгору, то легше б твоїй душі було. Пий до вуйка¹ Николая...

¹ Вуйко — дядько.

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очі мала великі, сиві і розумні. Дивилася ними так, як би на цім світі не було такого кутика, щоб вона його не знала, і, закотивши довгі білі рукави, не зробила в нім того, що порядна господиня робить, щоб вона не спрятала, не прихарила¹ і не звела всього до порядку.

— Бабо, у вас добре і їсти, і пити, бо хоч ви мовчите, але очі ваші просять.

— В мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очей прогнали тоту мряку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба, і мої стодоли, та чого їм застелюватися журбою? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся та й обітруся.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоч ти її медом годуй, хоч ти її в найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітей, у вас нема нивки, ані худобинки. У вас є лишень хмара і полуда, і довгий чорний чупер, що вам сонце закрив. А бог вас карає, бо ви маєте на його сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом по веселім лиці гладитися. Томо, та бо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хреста носила, баба плакала, як тебе до війська виряджали, баба на твоїм весіллі кісточками докупи дзоркала². Баба вам не ворог. За те, що душу хотів згубити, за те я гніваюсь на тебе. Але вперед з'їжте, що я вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний, тішуся тобою, як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом п'єш та гарні слова говориш.

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце змиготить по чорнім глибокім ставі. Всі очі піднеслися і справилися на бабу.

— Ей, Басараби, аді, аді, скільки очей, сам-самісінський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні³

¹ Прихарити — причепурити.

² Дзоркати — брязкати.

³ Контетний — задоволений.

вашими словами, як коли б вино солодке пили. Ми б вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселявати? А ваші ж жінки де, а вони не цвітуть? А вони вам сорочок не вишивають, а вони дітям вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, бо ви сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трюнок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте, та куріть, а я сяду собі коло Томи та буду його питати, що таке тяжке пригнітило його душу...

III

Тома — чоловічок маленький, сухий, з довгим чорним чупром, що спадав лагідними гладкими пасмами на широке чоло. Очі темнокарі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах і дороги по них найти собі не гсдні. Лице смагляве, застрашене, якби дитяче. Він висунувся з-поза столу й сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не стидайся, але викажи свою їдь, що тебе їсть, то, може, ми що тобі порадимо або допоможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажі, кажі, не затаюй нічо, то тобі легше буде.

— То нема що таїти, — відрік Тома, — я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили. Та й обачення май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратиться, то зараз другого за собою тягне. А може, межі нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду, то вже надумав і собі стратитися? — сказав сивий Лесь.

Басараби, як винуваті, поспускали очі в долину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю, відки і як, але то такі гадки прихо-

дять, що не дають спокою. Ти своє, а гадки своє, ти продираєш очі, аби нагнати їх, а вони, як пси, скавуть коло голови. З добра, люди, ніхто не закладає собі волівід на шию.

— А як тобі подіється така завороть у голові, та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене прив'язати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, щоб так глибоко заходили всередину. Та й чую, як дзоркотять коло мене. Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть дзінькати, то голова тріскає на четверо, а уха десь так розтворюються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся та затулю одно ухо, а друге так розтворюється, що мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Та й ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: «А йди ж, а йди ж, зо мною так тобі буде добре, добре». А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках так тріщить, як би живе розтягав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхайся, жінко, бо тепер вони від мене відвернулися геть, мені тепер так легко, як би я на світ народився. Але я вам хочу оповідати, яка то мука є в того, що тратиться. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за його життя з нього нечисте душу викопує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважує, аби собі до душі такі дучки поробити, щоб її відти вибрати. Яка тота мука, який тото страх, яка тото біль, то за такі страждання дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить¹, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня, ні ночі, ні сонця, ні хмар. Отак встанете рано, помолитесь богу та й ідете собі на подвір'я. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світить, люди вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте?

¹ Пазити — пильнувати, стерегти.

А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло¹ збоку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще спозаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте весь розум за нею; він біжить від вас отак, як пастух вівці лишить, отак до знаку ви лишаєтеся такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпить вам зуби, та й чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, акурат воно так, — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірливо на Николая й замовкли.

— Люди, ви не страхайтесь, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже знатимете, як воно цукается² до християнина. Бо то десь ваш ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітей, наткнув на спис, так як курчат, та й його бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все йому виглядало, що він тоті діти носить. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, то мої мама мені повістували за це та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то між вами десь-не-десь прокидається. Не кожний Басараб носить той гріх, лиш бог одному котромусь кладе його в сумління. Та тому не напуджуйтесь, а що Тома каже, то ви собі зятяйте, як то гріх грасує³, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумління точить. Та то видко на дереві, на такім великім, що хмар досягає. Розколеш його, а там сама червоточина, черв'яка не видно, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумління точить з роду в рід.

— Сумління точить, а то кара над усіма карами.

¹ Дюгнути — шпигонути.

² Цукатися — підступати, приусіднитися.

³ Грасувати — ьиробляти.

— То розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не може нічо. треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я не повинний, а воно карає. То як така хмара злопотить по небі, та й тоді приходить сам час, аби тратитися. Ідете коло води, а вона вас тягне, так цілує, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке, як грань, як грань¹. Так би ви в ту воду, як у небо скочили. Але десь-відкись виринає в голові слово: «Тікай, тікай, тікай!» І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудей, а голова розскакується, бо дуріє. Аж тепер дуріє! Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чиняться вселі, аж скачуть, та й без вас, без вашої причини самі-таки. Хапаються за галуззя, пробують, моцують, а ви от як на боці стоїте, от як не робите ви, лишень руки. Та й знов надбіжить слово: «Тікай, тікай!» Руки обсипаються вогнем, падають, як усушені, та й знов тікаєте. Як кого на очі побачите, або жінку, або дитину, а воно так же кричить: «Тікай!» Але і говорить до них, і сміється, а все то так, як би не я говорив, і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадується така грушка, що ще як ви дитиною були, то виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина,— все вам нагадається. То гонить воно чоловіка в тисячу боків нараз, а не знати, куди йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, та й знов приходить. Серце застигає, очі так плачуть, що викапують. Але ані сліз не видко, ані плачу не чути. Та й провадить вас знов та й мордує наново. Я не раз випивав цілу квартиру горівки й пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помагало...

— А вчора то мене вже так придушило, що стратив геть розум, і очі, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину в кошниці. Кожну крішку на ній показало, кожний сучок. Та й таки я не опирався, бо не було куди, лишень відмотав воловід від ясел та й заліз у кошницю. То так спокійно мені було, так легко! Я замотував той мотуз і пробував, чи добре держить, і все знав, як треба зашнурок зробити, як зависоко підтягнути. Я сьогодні дивуюся сам, як я

¹ Грань — огонь, жар.

так спокійно і весело тратився. Але тепер мені, богу дякувати, відійшло, і такий я рад-рад...

Басараби ніби поснули у дубовім сні.

— Гріхи, люди, гріхи, треба бога просити.

— Докторі кажуть, що то така нерва є, що вона так хворує, як би й чоловік. Вона десь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!..

IV

— Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здригнулися, ні один не рушився з місця. Покаменїли.

— Та вийдїть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робїть крику...

1900 р.

БАГАЧ¹

Багач Іван лежав на постелі, і сон його не брався. В хаті спали його наймити, наймички, пастухи і син і хропіли, сопіли та говорили спросонку. Іван курив люльку і блимав маленьким огником серед важкого наймитського сну, як би хотів тоту тяжку темряву розігнати. Отак часом на чорнім небозводі продираються маленькі блискавочки, але вони не годні розбити величезних гір хмарових.

— Спати не буду, бо маю журу, а вони всі сплять, бо їм нічо не в голові, намелю їм, наварю, а вони споживають, але відробити їм не в голові...

— Ой, вуечку, не бийте, не буду вже, — заговорив малий пастух крізь сон.

— Ти, байстрику мерзенний, та ти відтепер лайдачок, яйце вкрадеш, тютюн вкрадеш, де який ремінчик вкрадеш, все несеш тоті фльондрі, мамці твоїй.

Багач обертався ще якийсь час з боку на бік, а потім сів.

— Та якого дідька я буду собою бити по постелі!

Він встав, вступив у чоботи, накинув на себе кожух і вийшов.

— Мороз добрий, треба кликати конюшину молити.

Розмикаючи стаєнну браму, він думав: «Ніхто би не подивився, аби тут і виздыхала вся...» Засвітив ліх-

---

¹ Новела «Багач» не була остаточно опрацьована і закінчена. Подаємо тут один з її варіантів.

тар, і всі коні обернули до нього голови, лишень старий Данило дрімив, сперши морду на ясла.

— Заки здохнеш, то ще потанцюєш в кіраті¹, або здихай і зараз, то я за тобою не дбаю.

Іван його не любив за те, що сусіди не раз йому казали: ей, Іване, а дайте ж трохи спокій роботі, а проспійся хоть одну ніч, бо за рік, за два так ходитимете за людьми, як ваш Данило за кіньми — голову в долину, вуха в долину, хвіст в долину.

Копнув його ногою в бік, а решті коней позбирав з-під передніх ніг годівлю і закинув у ясла.

— Жрїть, я вас на солонину не годую.

По другім боці лежали рядом воли і румигали.

— Коби кому було коло того ходити, то щось би мав за них, а я вже не годен кїлько вгинатися.

Йому нагадалося, як він їх гонив із Кімполюнга за п'ятнадцять миль додому.

Стояв з ліхтарем у руках і нагадував: взяв три тисячі та й сховав у таку злодійку в халяві — то не сотка ані дві. Багач, кричить кожний, а якби тобі дав тільки гроші та й неси. Спання нема, їди нема, лиш на халяву поглядаєш, заєдно не роззуваєшся, ноги пріють, а печуть, як би у піч запхав. Але йдеш, складаєшся і зо всякими пияками, та лайдаками кумпанію водиш. А ти, чоловіче, куди йдеш? А йду, — кажу, — до Кімполюнга, там наші пани на брагу волів купують, та наймуся гонити додому, зарібків у селі таких нема, та так зароблю. П'ю з ними, йду, ночую. Ех, мой, аби ви знали, а душа потенькує...

Та тут дальше його думки йдуть вже, як геройська дума про поконання великого ворога.

— Прийшов, волів багато, торг добрий, купців небагато, натлаті волохи п'яні. Торкую, набрав 24 воли, гоню. Грошей не маю, нічого не боюся, а воли панські, карти в пазусі.

Лісами, дебрами, попід скали, попри скажені потоки гоню, гадки не маю, співаю собі...

І глядить він на воли бистрими могучими очима так, що і ліхтареве світло блідне при нім.

...Але прийшло, воли підбилися, вставать не хотять з попасу, я скачу на одній нозі, біда! Додому далеко,

---

¹ *Кірата* — приміщення для молотарки.

як дійдемо? Купую шмат, горівки, мочу шмати в студену воду, горівкою кроплю і на кожному попасі завиваю ратиці. Вже ліпше йдуть — отак я п'ять днів з ними йшов...

Загоню в село, повна вулиця волів, нарід вглядається, як на чудо. Заходять воли в браму, беріть воли та годуйте, а мене несіть до хати. Три дні я не міг стати на ноги, воли чотири дні не вставали, не їли, лиш води хлиснули по кілька разів.

Стояв, стояв...

— Бідую так, що ніхто не бідує, а другий — ви багач, вам бог поталанив. Бог богом, але я роблю, мой, я пристанівної години ніколи не маю. А що мої телята роблять?

Він перейшов і увійшов в телячу стаєнку.

— Ні, і що я маю з сими лайдаками робити? За що вони беруть плату, за що мене обжирають? Телята лежать по вуха в болоті, в яслах порожньо, най вас всіх громи виб'ють на цні! Пропаду я з ними і мій маєток.

Вітер пражив у очі, розвертав полу кожуха, насипав снігу у пазуху, але він, йдучи, говорив до себе: «Вуйку, вуйку, ади, теля здохло, рано дивимося, а воно лежить, як козуб».

Микав соломи зі стирти, муркотів під носом і складав на посторонок. Потім ставав і хукав у руки. Зав'язав він в'язку, як фіру малу, і ледве висадив на плечі. Перед брамою стодоли вітер його не пустив уперед, так йому виглядало, як би щось велике вхопило за в'язку і тягнуло до землі. Сварився з вітром, вимикався боком, але нічого не допомгло. Гримнув врешті до землі і стояв.

— А може, воно і правда, що в кіраті є щось нечисте. А як є, то я боюся! А то ніби ж я зле роблю, що як телята в гною, а я несу під них соломи? Стояв, не знав, як має з тим чортом, що сидів між колесами машини, говорити і що з ним робити. Всі наймити і робітники вже тридцять років говорили, що там сидить чорт, що в саме опівночі пускає машину в рух і меле на кусні грішні душі з родини Іванової, що Івана колись затягне в горло і розтягне на кавалки.

— Се що, я аби боявся на своїм подвір'ї, своєї машини! Тьфу!

Увійшов до стодоли, посмотрив усі кути, вдавав, що він шукає, чи пасів ремінних пси не поїли, і ходив отак довго.

— А що ж тут є? Де тут той нечистий? Ну, покажися та й бери мене, та й най буде, як гинути, то гинути. — І він стояв і чекав, злий, рішучий.

— Як єсь тут, то виходи мені зараз, та й борімся, а не страш мені челяді і не завертай мене з соломою по ночах!

Та по сім він скоро вийшов зі стодоли і мало зі страху не впав, бо рівночасно вийшов з ним чорний пес, та в сій же хвилі він чоботом гримнув пса в бік.

— На, як ти дідько, то я боюся тебе, як ти пес, то не страш мене по ночах.

Пес заскавулив і втік поза стирти. Іван підняв в'язку на плечі і поніс між телята. По дорозі він говорив: «Ще тебе всякий чорт буде пужати на твоїм власнім ґрунті».

Підстеливши під телята, він вертався до хати. Перед хатою на приспі його жінка скулена вдвоє і сопіла, як дихашлива конина, що йде під гору.

— Ти в хаті не сиділа би, ти, робітнице моя, розпаднице!

Жінка нічого не відповіла, лиш хрестилася.

— Йди до хати, бо замерзнеш отут, а я тепер не маю часу ховати тебе.

— Хочеш мене в хаті вбити, то добре, я йду.

— А я дурний, за таку хирлявку в криміналі сидіти. Увійшли до хати.

— Чого ти хочеш від мене, жінко, чому вже не вмреш раз, надоста того, що нічо не робиш, але гнобиш мене, як половик курку пазурами?

— Я вже третю зиму надворі ночую, твоє багатство забрало мені весь дух і душить мене, я проклинаю що година, що минута тебе, твій маєток, ти, кате!

— Все своє співаєш, дурна бабо! А бог не дурний тебе слухати!

— Чоловіче, покайся, поки час.

— Та чого ти хочеш? Що я винен, чи я п'ю, чи не роблю, чи розбиваю, чи продаю народ панам? Що ти хочеш від мене! Таже вмирай раз, не пий кров з мене!

— Ти з мене випив, ти випив кров з моїх дітей. Параска вмрла, Марія вмрла, Микола умер, Василь

утік, ще найменшого трохи помордуєш. Я виджу, він зелений, жовтий ходить, ти і з нього кров п'єш!

— Боже, чого вона мене поточить, чого мене їсть, а я тобі кажу, що мовчи, не кракай, бо тя отак візьму в два пальці та й схлипаєш, як курка.

— Один наймит вмер в яслах перед волами, одного пастуха найшли під волами неживого, дівка одна вмерла з острахи, а кілька їх пішло від тебе до шпиталю?!

— То я їх вбив, чи як?

— А як коня довбнею вбив єсь в стайні, і кілька їх поздыхало в дорозі, і кілька в стайні. Гониш як ніч так день людьми і нами, гониш, гониш.

— Говори, говори...

— А мої діти де? Таку молоденьку мене взяв єсь, пишна пава. Робім, жінко, аби мали маєток, робім. Та я ходила по твоїм обійстю, як лебідка. Я була мощна... В руки нам йшло, все йшло. Ти робив, я ще гірше робила. В мене в хаті твоя мама, діти. Ти до опівночі сидиш надворі та й робиш, а я в хаті також роблю. Діти колишу. З мамою говорю, шию, на колінах другі діти сплять — а я чекаю на тебе при каганці і співаю. А ти входиш, вечеряємо в опівночі і йдемо спати на дві години. Скажи, чи встав ти коли борше від мене? А я робила, я два рази на день хліб пекла, я обходила діти, хору маму, худобу, коло хати, варила їсти на п'ятдесят робітників, прала, шила і латала. І я гадала собі, а най діти підростуть, а най виберуться в красу, а я їх буду дозирати і вбирати і будемо радість мати. А ти? Таже ти тоді діти понівечив, попосочив. Як котре лежало і догаряло, то твої машини гриміли і мене глушили, що я їх стогону не чула. Ти не подивився на жодне, лиш приходив пізьної ночі і спав, як звір, а я чипіла над дитиною, згарована гірше, як твоя машина. Я буду просити бога, аби на сім місці, де твоє маєство тисне землю, аби тут була пустка, аби машина куснями валялася по кропивах.

— Чекай, жінко, бо вже я не знаю, що ти є, чи відьма, чи нечистий в тебе вселився, ти здуріла, що ти говориш? Що ти кажеш? Спам'ятайся!

— Я знаю, що кажу. Твій маєток говорить ночами страшні слова. Я лежу під хатою, сніг мене примітає, отак лежу, як старий міх, що його викинеш зі шпіхлі-

ра¹, бо вже він тобі непотрібний. Дивлюся я на небо і тішуся, що мої діти всі по тім звідистім помості ходять, а не тут, поміж машинами. А твої машини гудуть, гримлять, стирти твої затінюють чорним рантухом увесь біль мого серця, що з нього кров скипала моя і моїх дітей, і вітер гуде причілками та розколобинами великих будинків і, замерзаючи на залізі машин, пищить, як мала дитина. Отам мої діти, кожде в зазубці трибів пищить, карається і проклинає... А твої будинки, стирти і машини дають з неба лиш чорні рантухи, чорні рантухи.

— Ти, небого, вмиратимеш, ти говориш обезсилена, ти маєш умерти, треба свічку злагодити.

— Та ти ходив вже до нього питатися, я виділа, як заходив до кірату на пораду. А побалакали-сте добре?

— З ким балакав?

— Таже з ним, та я чула, що хоче, певне, аби найменшого його подарував за маєток, вже 'го продав, небоже, вже лишився сам тут і, як вихор, гулятимеш ночами по своїм гумні. Будеш ночами сидіти над гирлом, а він буде крутити, гонити тим залізям, і буде тобі йти робота так борзо, як ти хочеш. Але, небоже, як уже продав його, як мене вже не буде і його не буде, то тогди він до тебе прийде та й годуватимеш 'го своєю багацькою кров'ю, вже тебе висадить врешті на бантину і зачепить і буде гоїдати так довго, аж бантина урветься, а ти впадеш, і земля тобі розступиться...

— Ого, вона вже з розуму змикитила. Кілької слабості було, по ночах лежала, та й щось дало їй пуда², ще сього мені треба?

Іваниха закашляла. Душилася, хропіння з самого серця продиралося на губи і уста, було, як кашель гримав нею до землі, як кавалком поліна.

— Гинь вже, гинь, небого, я тобі не винен, що бог тя за щось карав і забрав тобі діти, а зрештою, ніж мали бути до нічо не потрібні, то ліпше, що їх бог загодя спрятав.

— Брешеш, то ти діти проміняв на маєток!

1900—1902 р.

¹ Шніхлір — магазин збіжжя, комора.

² Пуда — страх. Напудитись — настрашитись.

ДІД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати мого старого приятеля Гриця. Він давно оглух і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали, я переродився на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зйду, чи на стару голову стиду наберу. Чую тоту музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали у вуха. Дотепер були, як оловом залляті. Мука бути глухому, слова в'януть на язиці, а стара лиш посмішковується з мене та пищить, як сойка, в самі вуха. «А нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити». Мені з жалю за людським словом не раз хотілося дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає корою та стає стовпом.

— Приходиться сидіти в своїй душі, як у заваленій хаті, де все розбите і понівечене. Десь як з мряки, як з мокрого попелу, таскати свій розбитий маєток та від спузи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

— Давно дуже, як нас у місті, самих господарів, багато зібралось з Черемша, з-над Прута і з-над Дністра, як привезли хлопців до школи. Вони такі тихонькі на міськім ринку, як риба розкидана по дорозі; гинуть тікати в зелене поле. Мами сидять на возах, плачуть та потиху проклинають наших дорадників, а ми, батьки, радуємося. Та доки, — кажемо, — будемо

дурні та панам служити будемо, поки діти не вивчимо, а тоді і панів понагонимо. А геть потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них, як бджоли коло цвіту.

— І той жаль, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачав забувати те, що мене в житті все радувало. Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то, господи, відай, все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в мені, всі пшениці, що викосив, ще немолочені. Тепер я — багач, ще погодую цілу Україну. Всі морози, що підо мною жили віки, тепер мене кладуть на ноги. Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і цього їм, і того їм, не жалує мене, сідлає, як коня. А я заметілями та бурею йду радий, веселий, бо напереді діти, а назаді біла хата.

— А що вони здорові, ростуть, вчаться?

— Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галуззя під небесами, в школі. Тепер я віджив і ще дужий, походжу ще по своїй дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— Гей, як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них, до купи! Де, моспане, тут вже жандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні, свої напереді. Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кожний з нас посидить у криміналі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятися не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — геть ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей, крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварить, а молоді через це все ближче тиснуть до нього. Одно слово: земля по містах дудніла під ними, і не один панський вугол утік із свого гнізда.

А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хоч як вічів¹ не любила, але не торкотіла на мене в малій хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло нього такі щасливі і ясні, як би він кожному по-

¹ Віче — збори громади, мітинг.

клав золоте колісце на голову. А я приперся до ясеня в саду та й кажу: «Господи, ти звеселив світ свій цими зіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за нього щодня».

— А в хаті я йому сказав: «Мені, неписьменному, ваше письмо одно за другим сини читають, старе і нове. Коби вам бог скільки сили дав, аби-сте відшукали всі наші письма, з землі, з старих монастирів і ті, що замуровані в панських палатах. Та нагадуйте і нас, хоть потрохи». На другий день я віз його до колії та здивав якогось пана з кіньми, як зміями, але я з дороги не звернув і капелюха не зодмив. Небоже-дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.

— Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх поклала в сиру землю...

— Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одного не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала: «Ходив ти, — каже, — ціле життя по вічах та й діти заказив та й пустив їх стрімголов». А діти нібито нічо не кажуть, обминають, що я кості їх дітей порозкидав по всьому світу.

— Я вже був і злагодився йти за внуками, та поляки ймили на границі, та притащили додому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати, та не смів до неї ввійти їсти; зробив собі постіль між худобою та там перебував і літо і зиму. Я оглух, осліп, їсти не їв, хіба барабольку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

— Та найгірші ті наші, що пішли на службу. Бо як приходить польський жандар та гонить сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, аби лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілька моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, кажу, не чую нічо.— То вожу або дівки з ними, або вулицями сміття закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби мене відвертаються, ніби не пізнають, ходять, сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле. Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводить: «Діду Грицю, що буду робити, мій преложо-

ний¹ хоче, аби пристала на його віру». — «Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в своїй хаті та їж чорний хліб».

— А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я віродився, але, як умру, то зараз приїдьте до мене, бо, боюся, що вже буде по мені, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших вони повикладають на під². Вони їм діти помордували, вони на них дивитися не годні, а як я вже буду лежати в деревищі, то запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будуть в хаті так шанувати, як я, чи пообертають лицем до стіни, аби приподобитися езекуторам та жандарям. Цей малий внук, він би ще пошанував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

— То як мої діти не схотіли би пошанувати моїх святих, то купіть шкіряну шкатулу та покладьте їх мені на груди. Кажуть, що шкіра не гниє віками... А до похорону я маю все злагоджене, ані одного цвяха дітям не треба постарати.

На другий день ранісінько прийшов післанець, що від Гриць, як я від'їхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ліг на постіль і зараз сконав.

1925 р.

---

¹ Преложоний — начальник.

² Під — горнище.

ДУРНІ БАБИ

Як то сталося, що жінки на ринку зробили недозволені збори, того ніхто добре не знає. Почалося від того, що стецівська жінка приїхала люта з Коломиї від сина, що сидить у криміналі.

— Мало під тими мурами не замерзла, не пускають та й решта. Ходжу по морозі, душа в мені стигне, коби хоть з-поза ґратів уздріла його...

Жінок коло неї вже більше.

— Питаєте, за що сидить. А лихо його знає — за газети. Уздрів через вікно жандаря та й запхав мені в пазуху якісь папери. А жандар обшукав його до голого тіла, перевернув хату догори ногами та й сів. Надумав, надумав та й каже моему чоловікові: «Ідіть за цією дівкою через дорогу, най зараз прийде». Прийшла дівка, а жандар каже: «Обшукай цю жінку, чи нема коло неї яких паперів». І рихтіг¹, витягла з пазухи ті папери, що мені син дав. Жандар урадувався, поперебирав ті папери та й каже хлопцеві: «Ходіть зі мною на постерунок²». Та й як пішов, то й до сьогодні. Питала я, питала, розвідувала, аж чую, а він у криміналі в Коломиї.

Жінок щораз більше.

— А хоть би й замерзла, то їду до нього, то в мене наймиліша дитина, може він голоден, може його нендза³ їсть, може за ґратами замерзає. Старий кри-

¹ Рихтіг — справді.

² Постерунок — помешкання поліції.

³ Нендза — нужа, печисть.

чить, на кого решта дітей мають лишитися. А я кажу йому: «Як не хочеш завезти ід колії, то я, бігме, на колінах піду». Вздрів, що нема зо мною що робити, запряг коні та й повіз. Сіла я в ту колію, пудить¹, гадаю, зараз буду його видіти...

Жінок уже зібралася велика громада, вже й чоловіки позаду з батогами поставали, і поліцай уже підслухує.

— Та нім я найшла тот кримінал, заки я там добилася, то най вас бог боронить. Але трафився якийсь добрий панок та й каже до мене: «Чо ти, жінко, під цим муром замерзаєш?» А я плачу. Розповіла я йому, що так і так, і він завів мене всередину до криміналу. Стягнули з мене протокул, як він називається, відки...

Жандарм пробував розгонити, але з бабами то так легко не йде.

— Там виділа сина, відай, ним так, відколи він є, не тішилася. «І не журіться, мамо»,— і веселий він і каже: «Тут нас сидить таких багато, нічо нам не буде, як який рік-два дістану, то ми молоді, та й відсидимо». Отак він мене розважає. Дивлюся на ті мури, на малі вікна з ґратами та й кажу йому: «А де ж ти тут, сину, годен два роки витримати?» Отак я з ним минуточку побула та й «гай, бабо, забирайся». Але мені і це добре...

Тут уже зробилася баталія, жандармів щораз більше, жінки не хочять розходитися, крик. Якась карлівська жінка кричить:

— Ви хочете всі наші діти, що в школах вчать, згноїти по криміналах, аби потім мужиків запрягти в ярем.

— Ви наші діти порозгонили по всім світі, мій утік на Україну та й не знаю, чи жиє він, чи пропав.

— А мій гине десь у Чехах...

— А мій у німця, аби вам так легко конати, як мені оплакувати мою дитину.

Жандармів щораз більше, крик росте. Чоловіки вже пробують успокоювати жандармів, що це дурні баби, що вони не знають припису...

— То най лиш ті дві жінці виступлять, ми з ними зробимо протокул, а ці решта розходяться.

---

¹ Пудити — гонити, летіти.

— Ех, ми знаємо ці протокули. Беріть нас усіх!

Чи там довго, чи коротко правдалися жінки з жандармами, але за яку годину рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми. Мороз скрипів і скреготів під ногами, а ззаду йшли чоловіки з батогами.

Та кожда з них у червоній платині. Де вони годні пізнати та й який дідько з кількома бабами годен собі дати раду?

І це була правда. До самого вечора жінки мерзли на магістратським подвір'ю, перемінювали на собі хустки, аби їх не пізнати, і не можна їх було вигнати. Треба було аж просьби, щоби їх відти позбутися.

А як розсипалися вулицями, то реготалися, як з весілля йдучи.

Звичайно, дурні баби...

1928 р.

Г Р І Х

Вдова Марта давно хора, хоче вмирати, бо закликала до себе свої дві сестри і приятельки. Гості посідали на лаву коло постелі і під вікнами, а Марта з подушок каже:

— Не набулася на цім світі, не натішилася, а нагрішила... Дохтор каже, що кожда моя година дарована, та тому вибачайте, що вас закликала від роботи.

Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися.

— Смерть, сестри, болюча, а моя смерть проклята буде навіки межи людьми. Гріх маємо такий, що ні мій чоловік не годен був витримати, ані я, жилага баба, не годна його донести до краю.

Роззявила рот і пальцями хльопала з миски воду в нього, аби могли своє сказати.

— Знаєте, що кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатися, та її сповідалася, але правди не сказала, відай, тому, що шелестить на ній риза, або тому, що дуже дивиться в очі, або тому, що язик не повертається... Сказати другому свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним грішні, але аби міг сказати, то треба зуби розважити червоними кліщами, аби палахкотіли, як лапан на різдво...

Її сестра Марія підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися.

— То вже вам буду сповідатися, бо видите, яка суха, то в найбільше деревище не влізуся і таке гірке

тіло земля не годна пролигнути... Хлоп все від баби слабший, то мій чоловік лиш рік витримав, а я вже роки. Ми мали спільний гріх, та він по році лишив мене саму, аби 'го двигала без нього, а то й моя пайка така тяжка, що залізо під нею пішло би в порох...

— Ми обоє спалили село, знаєте? В саме полудне пішло кров'ю попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якось не досягнуло. Він, аби не кричати, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водою та й тримав заєдно повний рот води, а потім викидало з нього воду, а він знов пив, аби не кричати... Село курилося, почорніло, чорні люди голосили, а він сидів коло води добу, чорний, мокрий, склонився та й заснув в болоті. Хотіла його стягнути на суше, та як мене вдарив коновкою, то я й лягла в болото коло нього; так належалось.

Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот, та не доносила. Розливала по пазухах.

— То ви лиш від цієї мови ніби дурієте, що тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... А хоть би про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалися, то я вже не боюся, а хоть дзвонить на гвалт в дзвони, то я також не боюся, хоть мене тягнуть всіма дорогами по грудді та закопайте розтрясені кісточки по нечистих місцях селом, то вже я легшу муку буду мати, як тепер. Цей гріх я вже двигати не годна. Маріє, душуся, підпри голову, най докінчу сповідь. Чи пече ця голова, як смола, в руки?

Жінки мовчали. Від цієї тиші оглух би навіки дзвін.

— А зайшло з цього. Як прийшли до села вже по війні, то повісили чоловічого брата, що десь був довго на Україні. Ми його відрубали з чоловіком та привезли в рантухах додому та спорядили парубка, як паву, але язик не годні були заправити в рот. А мій дурний вхопив ніж та хотів відрубати. Добре, що рукою сперла, розрубав аж по кістку, а як закривала лице його братові червоною платиною, та моя кров закровавила платину, то дала другу. Ви знаєте, що

мій чоловік від похорону замовк, не сказав відтогди ані одного слова, ходив селами та розшукував братніх товаришів з тої війни, а потім тоті товариші приходили до нас та гостилися. То якісь такі люди, що револьверами грають до танцю, що в кожній кишені мають бомби, що якісь блискучі ножі ховають помежи ребра, таких ніхто не видів. Кажуть, що нагнали нас з нашої землі, що будем мститися на смерть, а життя наше фурети¹ будем ворогові під ноги, як вошиву сорочку на війні... Та тут і нахвалили, аби спалити двір. Та й підпалили з моїм чоловіком. Та панові нічо, а половина села розсипалася на сажу.

Марта простягнулася і заперла очі, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лица, як з каменя. Марія здоймила з сволюка жовту свічку, і всі шукали сірників, а як засвітили, то поклали до Мартиних рук, і вона ожила.

— Я ще не вмерла, але зараз буду вмирати. Коби вмерло зі мною і сумління моє. Це бог добре вчинив, що сумління не говорить голосно. Най сховаються товариші мого чоловіка з бомбами і револьверами. О, то як сумління заговорить, то такі слова палючі в кожній жилці, що ті слова скалу розсиплють на дрібен порох. Найстрашніше то слово від сумління. Я тих слів ніколи не знала, ніколи не чула. Відки вони в мені взялися, це лиш бог міг пустити своїми руками в мене. Блискавка по небі не така страшна. То слово, то проклін, який задушить всьо, що на землі жиє.

— Марійко, буду вмирати. Кажі людям, най собі розберуть мій маєток і мого чоловіка. Я їм нічо поповнити не годна, а на споді в скрині є карточка від товариша мого чоловіка. Десь з далеких країв пише, що прийде до нас двох, уже вольних. Там є знак до нього. Напиши йому, що такого, як ми наробили, ніхто не здержить на собі, що від того повмирали. Тепер давай свічку, я вже не ожию.

1933 р.

---

¹ Фурети — кидати.

З М І С Т

	Стор.
Синя книжечка	3
Виводили з села	6
Стратився	8
Лист	11
Лесева фамілія	14
Катруся	17
Новина	22
Камінний хрест	25
Дорога	36
Палій	39
Кленові листки	53
Басараби	62
Багач	71
Дід Гриць	77
Дурні баби	81
Гріх	84

Редактор *А. Симонова*
Техн. редактор *Г. Музичко*
Коректор *В. Носенко*

В. СТЕФАНИК. Рассказы.
(На украинском языке)

БФ 00362. Здано на виробництво 18 XII 1952 р. Підписано до друку 17. I. 1953 р. Формат паперу 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 1,375 Друк. арк. 4,51. Обліково-видавн. арк. 4. В друк. арк. 66048 зн. Ціна 80 коп. Зам. 4303. Тираж 60 000.

Друкарня «Радянська Україна». Київ, Прозорівська, 59.

308023

Ціна 80 коп.

422.741

Дз

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖЛІТВИДАВ УКРАЇНИ